

ПРАВОВА ЦІННІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА КАТЕГОРІЯ

LEGAL VALUE AS A GENERAL THEORETICAL CATEGORY

Громовий Я.С.,

*аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

У статті проаналізовано підходи до визначення категорії «цінність» у філософському аспекті та «правова цінність» – у юридичному. Простежено генезу аксіологічних ідей і засвідчено особливості їхнього розвитку. У статті здійснено огляд головних підходів до дослідження категорії «цінність» і «правова цінність».

У процесі дослідження використано наукові праці філософів, економістів, юристів, соціологів. Основними методами, що використовувались під час написання статті, є метод аналізу та синтезу, метод порівняльного аналізу.

У результаті дослідження отримано такі висновки: по-перше, встановлено, що тенденція наділення поняття «цінність» певним сенсом розвивалася від етичного й естетичного змістового навантаження цього поняття до онтологічного, гносеологічного, методологічного та інструментального. Формування протягом багатьох століть усе нових змістових концептів цінності засвідчило її багатовимірний і мультипарадигмальний характер. По-друге, обґрунтовано, що сьогодні під час визначення змісту цінностей враховують наявні об'єктивно-суб'єктивні підходи обґрунтування конкретних цінностей. Цінності тією чи іншою мірою є одним із елементів системи суспільства, що виступають рушійною силою культурологічного процесу, тією силою, яку юристи представляють у вигляді правової цінності, що містить у собі норми права. Зі зміною суспільних і правових відносин відбувається і переоцінка цінностей: багато чого з того, що вважалося абсолютним і непорушним, знецінюється, і, навпаки, нові паростки суспільно-го буття породжують нові та ціннісні ідеали.

Проведене дослідження показало, що окремого вивчення потребують 1) проблема цінностей у праві як наслідок соціальної цінності самого права, 2) удосконалення класифікації правових цінностей, а також 3) аналіз окремих явищ, визнаних правовими цінностями.

Ключові слова: цінність, правова цінність, правовідносини, норма права, аксіологія, аксіологічна теорія, особистість, речі, буття, почуття.

The article analyzes the approaches to the definition of the category “value” in the philosophical aspect and “legal value” in the legal. The genesis of axiological ideas is traced and the peculiarities of their development are attested. The article reviews the main approaches to the study of the category “value” and “legal value”.

During the research, the scientific works of philosophers, economists, lawyers, and sociologists were used. The main methods used in the preparation of the article are the method of analysis and synthesis, the method of comparative analysis.

As a result of the research the following conclusions were obtained: First, it was found that the tendency to confer the concept of “value” in a certain sense developed from the ethical and aesthetic meaningful load of this concept – to ontological, epistemological, methodological and instrumental. For centuries, the formation of ever-more meaningful concepts of value has demonstrated its multidimensional and multi-paradigmatic character. Secondly, it is substantiated that today, when determining the content of values, they take into account the existing objective-subjective approaches of substantiation of specific values. Values, to one degree or another, are one of the elements of the system of society that act as the driving force of the cultural process, the force that lawyers represent in the form of legal value, which contains the rules of law. With the change of social and legal relations, there is a reevaluation of values: much of what was considered absolute and inviolable is depreciated, and on the contrary, new sprouts of social life give rise to new and valuable ideals.

The conducted research has shown that separate study needs 1) the problem of values in law, as a consequence of the social value of the law itself, 2) improvement of the classification of legal values, and 3) the analysis of individual phenomena recognized as legal values.

Key words: value, legal value, relationships, law, axiology, axiological theory, personality, things, being, feelings.

Постановка проблеми. Цінності завжди були центральною темою як у філософії, так і в суспільних науках. Висловлювання про те, що добре, а що – погано, справедливо чи несправедливо, законно чи незаконно – виражають аксіоматичні переконання про людське існування. Той факт, що цінності є різними залежно від культури й епохи, ставить багато питань перед дослідниками цієї категорії. Найбільш поширеними серед них є питання про те, які цінності є незмінними в різні історичні періоди, які цінності є «базовими», тобто первинними, які вторинними, як вони взаємопов'язані тощо.

Багато мислителів минулого і сьогодення присвятило свої праці різним підходам і теоріям, що

базуються на досягненнях філософії, економіки, психології, права тощо. Вони намагались пояснити, чому люди підтримують одну систему цінностей і відкидають іншу, якими критеріями користуються для побудови ціннісної ієрархії. Водночас ставлення до цінностей не є статичним, адже людина, будучи активним учасником еволюційного процесу, завжди намагається по-новому аналізувати це поняття. Тому розгляд понять «цінність» і «правова цінність» і надалі залишається актуальним у теоретико-правовій науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у доктринальне дослідження змісту категорії «цінність» зробили О.Ф. Алексан-

дрова, О.О. Бандура, С.Б. Боднар, О.М. Болсунова, А.А. Кавалеров, М.С. Каган, Л.І. Лясота, Г.В. Мальцев, І.Д. Мішина, В.В. Молодиченко, О.В. Носенко, І.П. Патерило, М.М. Підлісний, Ю.С. Разметаєва, П.П. Сліпець, І.Г. Стрелецька, І.Г. Сухіна, Н.В. Шилов та інші.

Заслуговують на увагу наукові проблеми категорії «правова цінність», які висвітлили у своїх роботах С.С. Алексєєв, М.С. Балаєнц, А.Н. Бабенко, М.В. Вітрук, В.Г. Графський, С. Дулам, Г.В. Мальцев, С.О. Пушкарьов, Ю.С. Разметаєва, Х.Б. Соломчак та інші вчені.

Метою статті є з'ясування загальнотеоретичної природи категорії «правова цінність».

Виклад основного матеріалу. Категорія «правова цінність» є похідною від філософської категорії «цінність», а тому буде доцільним почати наше дослідження з останньої.

Слово «цінність» походить від латинського слова «*valorem*», що в перекладі означає «бути важливим» або «бути гідним». Воно висловлює якісне значення, яке особа надає ідеям, почуттям, діям і досвіду. Цінності – це оцінні категорії, які використовуються людьми для визначення того, що є правильним, а що – ні, що бажано, а що – небажано. «Цінність» є невід'ємним атрибутом людської свідомості, оскільки служить основою для судження, вибору та дії. Це дає підстави вважати, що поняття «цінність» може відноситися до інтересів, задоволень, симпатій, уподобань, обов'язків, моральних зобов'язань, бажань, потреб, потягів і багатьох інших способів вибіркової орієнтації.

Щодо повсякденного вжитку, то термін «цінність» зустрічається у літературі в трьох основних значеннях, які часто перетинаються і тим самим породжують додаткову плутанину. Ними є: 1) цінність – це те, чого варта річ; 2) цінність – це цінна (а) річ або (б) властивість (якість) чогось, чому приписується цінність; 3) цінність – це ідея, яка змушує нас розглядати ці об'єкти, якості або події як цінні.

Саме в третьому значенні «цінність» виступає одним із об'єктів дослідження філософської науки, а, якщо більш точно, то такого її розділу, як аксіологія. Аксіологія вивчає та аналізує природу цінностей, їхнє походження й розвиток, зміну ціннісних орієнтацій, їх вплив на життя людини і суспільства [16, с. 6]; з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси і бажання людей [20, с. 14].

Зауважимо, що поняття «цінність» є однією з концептуальних універсальї філософії, що в найбільш загальній формі відображає усю інтенціональну структуру особистості, яка складається з трьох аспектів – минулого, сьогодення і майбутнього. Разом вони утворюють «унікальну суб'єктивну сутність» особистості [13, с. 23].

Цінності стали об'єктом дослідження ще античні часи, коли Платон у своїй діалозі «Гіппарх» (30-ті роки IV століття до н.е.) вперше в історії філософії порівняв обсяги «цінного» і «хорошого (благого)». Виходячи із тексту діалогу «Гіппарх» ми приходимо

до розуміння, що обсяг першого ширший за обсяг другого. У термінології діалогу «хороше» (благе) входить в «цінне», яке містить ще таку додаткову характеристику – приносить реальну вигоду, мати справжню користь. «Гарне (благе)» – це щось цінне, яке, крім рентабельності, має ще й корисність, «просто цінне» – лише прибуткове, «не цінне» – позбавлене прибутковості [9, с. 343].

Якщо в діалозі «Лізіс» Платон навіть розподіл етичних параметрів, котрий обумовлює майже весь майбутній простір стародавніх міркувань про цінності: «певні три види – гарне (благе), погане (нехороше), а третє є ні хорошим, ні поганим» [9, с. 269], то в «Законах» мислитель продовжив класифікувати цінності. Він наводить відмінність між цінностями звичайного порядку (ментальними, фізичними, зовнішніми) та цінностями другого порядку, «метацінністю», присутність якої обумовлює цінність найбільш цінного [10, с. 77]. Отже, Платон здійснив поділ цінностей не лише по горизонталі, а й запропонував їх вертикальний розподіл.

Вчення Платона розвинув Аристотель, який співвідносив цінність з категорією «мета». Більш цінним є те благо, яке знаходиться ближче до мети; з двох речей більш цінним є те, що є таким «взагалі», тобто не лише для одного індивіда, але і для його оточення [21, с. 295]. У своїх працях Аристотель використовує поняття «цінність», «поціноване», «цінне» для розкриття змісту категорії «благ». Одні блага відносяться до поцінованих, інші – до схвалюваних речей, треті – до можливостей. «Поцінованим я називаю благо божественне, найкраще, наприклад душу, розум, першопринцип і т.п. Причому поціноване – це шановане, і саме такого роду речі цінуються всіма. Добродієність – теж цінність, оскільки завдяки їй людина стає гідною; вона досягає тоді притаманної чесноті краси» [3, с. 299].

Крім того, Аристотель з цінністю пов'язав і саму філософію, адже остання є наукою про те, що є найбільш цінним, а, отже, вона є єдністю наукового знання і осягнення розумом речей найбільш цінних за своєю природою [10]. Отже, згідно з вченням Аристотеля визначення цінності у методології філософії буде спричиняти труднощі через її об'єктивність і суб'єктивність. Наприклад, у філософії і надалі існує загальна проблема, що стосується впливу так званих суб'єктивних установок на всі наші переконання чи процеси мислення. Зазначимо, що в багатьох прикладних науках, особливо в математичних, учені або уникають такого «суб'єктивного забарвлення», або намагаються підвести його під загальний стандарт. Філософія не може застосувати такі підходи, оскільки в силу предмета свого вивчення аналізує як цінності, так оцінно-суб'єктивні установки, у зв'язку з чим питання суб'єктивності й об'єктивності цінності не втрачає своєї актуальності.

Вважаємо, що філософія не повинна бути прив'язана до будь-якої конкретної теорії, що стосується об'єктивності чи суб'єктивності цінності, оскільки дослідження цінності через призму суб'єктивних установок може призвести до хибності

основи. Вважаємо, що при дослідженні за основу краще використовувати наслідковий підхід до проблем цінності.

Епоха Середньовіччя характеризується розробкою положень теологічної аксіології, яка призвела до переосмислення античних цінностей з їх прагненням до ідеалів істини, блага і розуму. У цей період зростає значення суб'єктивних цінностей, що характеризують особистість людини, таких як Любов, Віра, Надія, Совість і ін. Блаженний Августин у своєму творі «Сповідь» висловлюється про те, що цінності осягаються людиною не раціональним, а чуттєво-вольовим шляхом, відкриваючи світові унікальність особистості кожної окремої людини [1, с. 152]. Крім того, ми можемо спостерігати заниження значення мирських, звичайних цінностей буття людини на користь вищих, божественних цінностей. Однак вже в епоху Відродження посилюється вплив релятивізму, цінності реального та ідеального буття возз'єднуються, поширюються цінності вільного індивіда, мирські цінності [19, с. 129]. Такому розумінню цінностей сприяли тогочасні політичні, економічні та соціальні чинники.

Починаючи із середини XIX століття в суспільстві спостерігається глобальне прагнення до переоцінки всіх цінностей. Умовою подолання кризи цивілізації визнається відмова від класичних цінностей. В екзистенціалізмі розкривається ціннісна зумовленість самого розуму – обґрунтування цінностей, істина і самі цінності постали як історично-конкретний феномен. «Теоретичним» висновком стало положення про те, що розум не може служити надійною основою в ціннісному виборі, оскільки не існує стійкого світового порядку, а істинне буття – це воля, життя. Ці погляди стали реакцією на позбавлення людини можливості вільного, самостійного, ціннісного вибору. Ірраціоналізм, некласичний розум стали новою позицією обґрунтування цінностей. У стихію життя людина не може проникнути раціональними абстракціями, вона відкривається таким способом, як інтуїція, інстинкт. У цей період сутність предметів стала розглядатися як ціннісно-організована єдність, а в силу цього першочерговими цінностями стають релігія, мораль, право, мистецтво.

Цінність стала визначатися як унікальна, остаточна й непорушна концепція, яка має свій зміст і сутність. У цьому разі цінність стала відноситися до «буття», яке Платон охарактеризував як «царство, яке можна виявити духовно, але не можна побачити чи осягнути». М. Гартман підтримує цю позицію, стверджуючи, що «цінності – це сутності (есенції)». У своїх способах існування вони є Платонічними Ідеями. Згідно з позицією М. Гартмана, «існує самостійна ідеальна сфера, в якій цінності є нативними, оскільки зміст цієї сфери цінностей, які не залежать від досвіду, розпізнається апіорі [22, с. 165]. Цінності, не здатні бути безпосередньо охоплені думкою, вони можуть бути відразу виявлені лише внутрішнім баченням. Сутність цінностей завжди залишається трансцендентною до екзистенціальної реальності. Таким чином, філософ визначає цінності

як сутності, що мають ідеальне самоіснування, і не залежать від людини та її сприйняття.

Багато філософів XIX ст. дотримувалися думки, що цінність є об'єктивною й незалежною, як набір кінцевих сутностей, які повинні бути відомі інтуїції. Такі тези містяться у вченнях Д.Е. Мура і М. Шелера, які стояли на позиції раціоналістичної теорії цінності [8; 21]. Тоді як інші були прихильниками афективних теорій, які зменшували цінність таких речей, як задоволення чи інтерес, або вважали оцінні судження виразом почуттів, симпатій чи інтересу. Наприклад, Р.Б. Перрі вважав, що цінність для когось є об'єктом інтересу, оскільки вона виникає з особливого зв'язку між інтересом та його об'єктом. Цінність – це особливий характер об'єкта, який полягає в тому, що в ньому проявляється інтерес [25]. Отже, вчений визначає цінність через «інтерес». Але тісний зв'язок між інтересом та цінністю не означає, що ми повинні цінувати лише те, що нас цікавить. На думку Д. Дьюї, цінність за своєю природою пов'язана із симпатіями, з вивченими і схваленими симпатіями щодо вподобаного об'єкта [7, с. 15]. На прикладі це виглядає так: людина любить шоколад, у зв'язку з цим він для людини є цінним. Доповнимо цей приклад. Людина любить шоколад, але якщо вона усвідомлює, що така «любов» зашкодить її здоров'ю у зв'язку з наявністю у неї цукрового діабету, то шоколад вже не буде становити цінності для людини. Зважаючи на наведений приклад, можна зробити висновок, що інтерес або симпатія не можуть бути остаточною мірою цінності.

Загалом більшість теорій цінності тяжіють до двох типів: до однобічного раціоналізму або одностороннього емоціоналізму. Ми дотримуємося думки, що необхідно навчитися скептично ставитися до обох типів теорії цінності. Визнання того, що цінність включає в себе як логічні, так і епістемологічні чинники, а також етичні й естетичні чинники, свідчить про важливість більш критичного ставлення до її об'єктивності чи суб'єктивності.

Принагідно зазначимо, що філософи намагалися проаналізувати поняття «цінність», використовуючи для цього різні способи. Наприклад, У.М. Урбан відзначав, що те, що сприяє самореалізації, само по собі є цінним [26]. Людина – не просто тварина, тому те, що задовольняє її ізольовані бажання чи сприяє її життю, само по собі не є цінністю. А те, що задовольняє індивідуальність людини чи сприяє її самореалізації, в кінцевому рахунку є для неї цінним. Спочатку здається, що все, що задовольняє бажання, є благом чи цінністю. Але під час найближчого розгляду ми виявляємо, що наші бажання самі по собі повинні бути оцінені з погляду їх відношення до виживання й поліпшення життя. Людина – це не лише тіло, життя і розум, а й дух. Наше життя отримує свою цінність від того життя, яким воно є. Задоволення бажань також не є самоцінним. Людина повинна вийти за рамки органічного благополуччя і задоволення бажань, щоб досягти розуміння того, що, по суті, є цінним. В. Джеймс справедливо зазначає, що цінність знаходиться в об'єкті бажання [23].

Об'єкт, який задовольняє бажання, має цінність. Коли об'єкт задовольняє бажання, він породжує задоволення. Почуття задоволення – це почуття цінності, але не самоціль. За словами Дж.С. Маккензі, задоволення цілком можна описати як відчуття цінності. Почуття задоволення – це супровід об'єктів, які мають певну цінність для свідомості, якій вони представлені. Цінність, на думку філософа, полягає в об'єктах, які задовольняють бажання людини. Коли вони досягнуті, задоволення гарантується як наслідок [24, с. 34].

Значимо, що право як регулятор суспільних відносин, завжди є цінністю, оскільки воно відображає й закріплює цінності. Отже, слід розуміти, що право існує як цінність і як правова цінність. Цінність права можна визначити як його позитивну значимість (роль) в задоволенні потреб суб'єктів. Це поняття може бути позначено також терміном «корисність права» [13, с. 10]. У свою чергу, під цінностями в праві розуміються ті цінності, які інтегровані правом. Цінності права можна представити у вигляді цінностей, повністю або частково уособлених правом [6, с. 79]. Правові цінності виражають «дух» права, що несуть у собі відображення справедливості і свободи, вони можуть бути основою правової системи. І в такому сенсі правові цінності заповнюють лакуну суспільних цінностей, органічно вплітаючись при цьому в систему цінностей кожного індивіда [14, с. 183–184]. До таких цінностей відносяться свобода, справедливість, рівність, взаємодопомога, тобто цінності, сфера дії яких є межевою, в якій перетинаються право і мораль [12, с. 27].

Удосконалення правових основ і системи законодавства на сучасному етапі розвитку громадянського суспільства і правової держави супроводжується актуалізацією моральних цінностей. Постійна взаємодія та взаємопроникнення норм права і моралі призводить до того, що частина моральних цінностей отримує нормативно-правове закріплення [11]. Цінності є показником свідомого ставлення людини до правової дійсності, виражають заінтересованість людини в реалізації тих цінностей, які вона включила у власну ієрархію цінностей. Вони надають діяльності людини цілеспрямований характер. Правові цінності будучи одним із центральних особистісних утворень, як внутрішня рушійна сила визначають мотивацію її поведінки та виражає її психічне ставлення до будь-якої сфери діяльності людини [17, с. 30]. Отже, правові цінності є найважливішими і глибинними принципами, що визначають ставлення індивіда і суспільства до права [15, с. 174], вони виступають найважливішим легальним елементом впливу на людей і суспільство в цілому, впливають на механізм правового регулювання.

На думку С.С. Алексєєва, правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби й механізми. До них належать: конкретне вираження власної цінності права в практичному житті людей – безпека людини у конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість прав, забезпечення істини, правди при вирішенні юридичних питань;

фундаментальні природжені права людини, основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (все те, що називається юридичним інструментарієм), які забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання, і т.д. [2, с. 167]. Ми погоджуємося, що правові цінності є певною мірою духовними феноменами, які втілюються в реальних правовідносинах і визначають справжній людський сенс права. Конструктивна аксіологія визначає правові цінності як форми людського відношення до права, певні властивості предметів об'єктивної дійсності, а також спрямовані на них потреби, інтереси та переживання суб'єкта. Зважаючи на це, під правовими цінностями також можна розуміти пережиті людьми й зумовлені культурою форми позитивного ставлення до правової системи суспільства, які зумовлюють вибір поведінки, що відповідає цій системі, юридичну оцінку подій, і є принципами регенерації правового життя [5, с. 35]. Аналогічну думку висловлює А.М. Бабенко [4, с. 14]. Вважаємо, що найбільш повне визначення правових цінностей наводить С. Дулам, який під правовими цінностями має на увазі об'єкти і явища соціального життя, які перебувають у сфері правового регулювання, і в свідомості особистості і (або) груп особистостей набувають характеру особливо значущих, а також стани й тенденції розвитку цих об'єктів і явищ, які сприймаються як ідеальні, бажані. Правові цінності визначають цілі правового регулювання і виступають рушійною силою правової поведінки людей та критеріями оцінки ефективності дії правових норм, виражених у законодавстві [18, с. 34]. Цілі законодавства визначаються сформованою в сучасному суспільстві ієрархією правових цінностей, які, у свою чергу, безпосередньо залежать від цінностей, прийнятих в цьому ж суспільстві та інтегрованих у право. Ієрархію правових цінностей можна представити у вигляді піраміди, в основі якої лежать справедливість, рівність, свобода, а на вершині, як правило, знаходяться абсолютні цінності, такі як добро, благо і т.д.

Правові цінності в кожній з країн по-різному реалізуються в їх правових нормах, інститутах і наукових доктринах. Це пов'язано з наданням різного ступеня значимості окремим цінностям у тій чи іншій усталеній локальній спільноті. При цьому сучасне суспільство, як єдине ціле, змушене шукати оптимальне поєднання всіх існуючих цінностей, які в силу відмінності різних культур набули своєї самостійності й унікальності. Це відбувається у зв'язку з ускладненням структури людського соціуму, його трансформацією в напрямі глобалізації, що змушують усе людство в цілому шукати основи міжнародно-правових стандартів. Створення та підтримка цих стандартів дають можливість вироблення механізму захисту єдиних для всього людства цінностей та уникнення конфлікту цінностей між різними державами і їх об'єднаннями.

Висновки. Незважаючи на наявність великої кількості наукових досліджень правових цінностей, вони і надалі перебувають в епіцентрі наукового інтересу.

Тенденція наділення поняття «цінність» певним сенсом розвивалася від етичного й естетичного змістового навантаження цього поняття – до онтологічного, гносеологічного, методологічного та інструментального. Формування протягом багатьох століть все нових змістових концептів цінності, утім, не скасовує її багатовимірною й мультипарадигмального характеру. Сьогодні в основі проблематики визначення змісту цінностей лежить величезна кількість об'єктивних обґрунтувань існування конкретних цінностей, обтяжені їх суб'єктивним сприйняттям. Цінності, тією чи іншою мірою, є одним із елементів системи суспільства, виступають рушійною силою культурологічного процесу, тією силою, яку юристи представляють у вигляді правової цінності, що містить в собі норми права.

Як загальнотеоретична категорія «правова цінність» може бути представлена у вигляді системи,

яка перебуває в сфері правового регулювання та визначає відносини суб'єктів (людей), локальної спільноти або суспільства в цілому до явищ соціального життя. При цьому основною формою вираження явищ соціального життя у вигляді правових цінностей є норми права, що утворюють правову реальність. Правові цінності формуються шляхом вироблення ціннісних критеріїв, які в процесі розвитку держави і права мають здатність трансформуватися відповідно до світогляду, культури, правосвідомості. Це і зумовлює відсутність єдиного підходу до визначення змісту та суті категорії «правова цінність» в науковій літературі.

Багатогранність категорії «правова цінність» зумовлює продовжувати наукові пошуки в цьому напрямі. Проведене дослідження показало, що окремого вивчення потребують 1) проблема цінностей у праві як наслідок соціальної цінності самого права, 2) удосконалення класифікації правових цінностей, а також 3) аналіз окремих явищ, визнаних правовими цінностями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Августин Аврелий. Исповедь. Кн. 10. *Одиссей. Человек в истории*. Москва : Наука, 1989. С. 144–182.
2. Алексеев С.С. Теория права. Москва : Издательство «БЕК», 1995. 320 с.
3. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Т. 4 / перев. и ред. А.И. Доватура. Москва : Мысль, 1983. 830 с.
4. Бабенко А.Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дисс. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 : Москва, 2002. 395 с.
5. Балаянц М.С. Фундаментальные правовые ценности современного общества : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2007. 176 с.
6. Графский В.Г. Традиции и обновление в праве: ценностное измерение перемен. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. Москва, 1996. С. 78–89.
7. Дьюи Дж. Теории оценки. Москва, 1939. 352 с.
8. Мур Д.Э. Природа моральной философии. Москва : Республика, 1999. 351 с.
9. Платон. Диалоги. Москва : Мысль, 1986. 607 с.
10. Платон. Законы, Послезаконие, Письма. Санкт-Петербург: Наука, 2014. 519 с.
11. Пушкарев С.А. Понятие правовых ценностей и методология их изучения. *Философия права*, 2008. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/ponyatie-pravovyh-tsennostey-i-metodologiya-ih-izucheniya> (дата звернення: 10.07.2019).
12. Пшидаток В.Е., Самыгин П.С. Правосознание и правовые ценности молодежи в контексте российских реформ. Ростов н/Д. : Антей, 2007. 175 с.
13. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность. 2-е изд., стереотип. Одесса : Юридична література, 2006. 167 с.
14. Разметаева Ю.С. Правові цінності: природа і особливості. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листопада 2013 р. Харків, 2013. С. 183–186.
15. Рашаева Н.Ю., Гомонов Н.Д. Ценность права в контексте системы ценностей современного российского общества. *Вестник МГТУ*. 2006. Т. 9. № 1. С. 10–20.
16. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова; уклад. : Н.В. Козирева. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 69 с.
17. Соломчак Х.Б. Соціальні та правові цінності як детермінанти позитивної правової відповідальності. *Наше право*. 2014. № 1. С. 27–34.
18. Сугар Дулам. Собственность как правовая ценность (теоретико-правовое исследование) : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Москва, 2015. 211 с.
19. Фёдоров В.А., Благова А.С. Эволюция понятия «ценность». *Вестник РУДН. Серия : Философия*. 2016. № 1. С. 128–140.
20. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г.С. Сковороди ; редкол. : В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.
21. Шелер М. Избранные произведения. Москва : Гнозис, 1994. 490 с.
22. Hartmann N. Ethik. Berlin : Walter de Gruyter, 1962. 843 p.
23. James W. Psychology: The Briefer Course (1892). University of Notre Dame Press, 2001. 368 p.
24. Mackenzie J.S. Introduction to Social Philosophy. HardPress Publishing, 2013. 482 p.
25. Perry R.B. Realms of Value (1954). Harvard University Press, 2014. 512 p.
26. Urban W.M. Valuation: Its Nature and Laws, Being an Introduction to the General Theory of Value (1909). Cornell University Library, 2009. 462 p.